

UDC 94(477)“1943/1953”:377.091

VITALIY M. KOROL¹, SERHIY M. KOROL²¹Sumy State University, PhD (History) (Ukraine)²Sumy State University, PhD (Politics) (Ukraine)**SOCIAL PROTECTION OF ORPHAN CHILDREN DURING LATE STALINISM PERIOD: SPECIAL VOCATIONAL SCHOOLS OF THE LABOR RESERVES SYSTEM (1943-1953)**

Abstract. The article is devoted to the analysis of the activity of special schools of the Labour Reserves system as an instrument for the social protection of orphan children during the period of Late Stalinism.

During the post-war reconstruction, the function of social protection of juvenile orphans was largely assigned to the Labour Reserves of the USSR.

The mentioned centralized system performed the task of ensuring the strategic sectors of Soviet economy by young workers. It was semi-military. A special vocational school of the Labour Reserves with a four-year term of education appeared in 1943. It was a separate educational institution for orphans. Only children of the dead soldiers, partisans and party workers killed by the German occupiers were taken to those schools. Subsequently, there were two branch types of such institutions. In 1947, special agricultural schools for orphans were created. They trained workers for field and animal husbandry. In 1949, special mining-technical schools were opened for the sons of the dead or crippled coalmen.

The selection and sending of orphans to special schools was carried out by an authorized commission headed by the local secretary of the regional committee of the party in each oblast of the Ukrainian SSR. Separate establishments were created for boys and girls. Mixed manning of special schools was not allowed. The same militarized conditions of education, upbringing and labour were introduced for both boys and girls.

The peculiarity of special schools was the provision of secondary education to students in addition to working skills. The training was longer due to a deep study of general education subjects compared to other institutions in the Labour Reserves system.

Free material support the contingent of special schools was provided by the law. Improved nutrition has been established for their students from the very beginning of their creation. The norms of food supply for them have been increased in comparison with usual school students. The range of foodstuffs has expanded considerably. The contingent of these institutions was entitled to receive clothing and footwear from materials of the highest quality. However, the actual diet of students and their uniforms, as a rule, differed significantly from the statutory.

The research is based on materials from Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and some Ukrainian regional archives.

Keywords: Late Stalinism, post-war reconstruction, orphan children, social protection, Labour Reserves, special vocational schools, special agricultural schools, special mining-technical schools.

КОРОЛЬ В.М.¹, КОРОЛЬ С.М.²¹Сумський державний університет, кандидат історичних наук (Україна)²Сумський державний університет, кандидат політичних наук (Україна)**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ У ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ: СПЕЦІАЛЬНІ УЧИЛИЩА СИСТЕМИ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ (1943-1953 pp.)**

Анотація. Стаття присвячена висвітленню діяльності спеціальних училищ системи трудових резервів як інструменту здійснення соціального захисту дітей-сиріт у період пізнього сталінізму. Охарактеризовано різні типи навчальних установ. Проаналізовано

шляхи і процедуру залучення підлітків до спецучилищ. З'ясовано особливості навчання і матеріального забезпечення у цих закладах.

Ключові слова: пізній сталінізм, повоєнна відбудова, діти-сироти, соціальний захист, трудові резерви, спеціальні ремісничі училища, спеціальні сільськогосподарські училища, спеціальні гірничотехнічні училища.

КОРОЛЬ В.Н.¹, КОРОЛЬ С.Н.²

¹Сумський державний університет, кандидат історических наук (Україна)

²Сумський державний університет, кандидат політичних наук (Україна)

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ДЕТЕЙ-СИРОТ В ПЕРИОД ПОЗДНЕГО СТАЛИНИЗМА: СПЕЦИАЛЬНЫЕ УЧИЛИЩА СИСТЕМЫ ТРУДОВЫХ РЕЗЕРВОВ (1943-1953 гг.)

Аннотация. *Статья посвящена изучению деятельности специальных училищ системы трудовых резервов как инструмента осуществления социальной защиты детей-сирот в период позднего сталинизма. Дана характеристика разным типам учебных учреждений. Проанализированы пути и процедура привлечения подростков в спецучилища. Выявлены особенности обучения и материального обеспечения в данных заведениях.*

Ключевые слова: *поздний сталинизм, послевоенное восстановление, дети-сироты, трудовые резервы, специальные ремесленные училища, специальные сельскохозяйственные училища, специальные горнотехнические училища.*

Одним з найпоказовіших індикаторів ступеню соціальності держави є турбота про дітей, які залишилися без батьків. У ХХ ст. в Україні проблема сирітства набувала особливого розмаху і гостроти. Ця біда була безпосереднім наслідком війн і голодоморів.

Події Другої світової війни призвели до появи величезної хвилі бездоглядних дітей та сиріт, які потребували піклування, а мілітаризована держава в умовах руїни й прискореної відбудови була не в змозі подолати це явище звичними, традиційними методами. У цьому відношенні період української історії перших повоєнних років, безперечно, один з найцікавіших, адже саме у цей час функція соціального захисту неповнолітніх сиріт значною мірою була покладена на систему трудових резервів СРСР.

Система державних трудових резервів (ДТР) – це створена у 1940 р. радянська централізована структура підготовки кваліфікованих робітничих кадрів для стратегічних галузей промисловості. Вона мала напіввоєнізований характер. Її учні, як залучені добровільно, так і примусово, отримували статус мобілізованих і не мали права самовільно кидати навчання. Втеча з трудрезервів розцінювалася за тогочасним законодавством як кримінальний злочин.

Спочатку номенклатура закладів системи ДТР налічувала лише три типи: школи фабрично-заводського навчання (ФЗН), ремісничі училища та залізничні училища. З 1943 р. з'явився ще один – спеціальне ремісниче училище (СпецРУ). Це ознаменувало подальшу появу цілого сімейства спеціальних училищ ДТР, які мали формувати свій учнівський контингент виключно з сиріт.

Зазначене питання доволі активно висвітлювалося радянськими істориками. Серед найбільш вагомих праць того періоду монографії С. Батишева, А. Веселова, Ф. Блинчевського, Г. Зеленка, Е. Котляра (Батышев, 1971; Веселов, 1961; Блинчевский, Зеленко, 1957; Котляр, 1975). Проте роботи радянського періоду є помітно тенденційними, оскільки писалися відповідно до вимог офіційної комуністичної ідеології та поглядів тогочасної влади на перебіг історичних подій. За незалежної України цю проблематику розробляли Г. Голиш, Н. Касьянова, В. Леонова, Я. Овчиннікова, М. Соловей і Л. Лихачова (Голиш, 2005; Касьянова, 2009; Леонова, 2014; Овчиннікова, 2009; Соловей,

Лихачова, 2010). Однак спеціальні училища трудрезервів ніколи не ставали предметом окремого наукового дослідження. Отже, існує потреба заповнити існуючу лакуну.

Мета даної статті – проаналізувати особливості діяльності спеціальних училищ системи трудових резервів як інструменту здійснення соціального захисту дітей-сиріт у період пізнього сталінізму (1943-1953 рр.).

Можливість створення окремого типу професійно-технічного навчального закладу для сиріт розглядалася ще наприкінці 1920-х років. Втім, тоді відомий радянський теоретик і практик педагогіки А.С. Макаренко, зваживши усі позитивні і негативні сторони такого нововведення, виступив проти намірів перетворення формату трудової комуні на фабрично-заводську школу з інтернатом. Він обґрунтував свою позицію наступним чином: у такій установі професійна підготовка проводилася б без змоги вільно і свідомо обрати свій фах малолітніми вихованцями; учнівському колективу закладу довелося б відмовитися від повного самообслуговування й обробітку землі у підсобному господарстві через завантаженість навчально-виробничими заняттями програмної регламентації, що викликало б негативні зміни у побуті (Нежинский, 1976: 60).

Однак під час боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у роки Другої світової війни всі колишні застереження А.С. Макаренка були проігноровані. Постановою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. для сиріт на радянських територіях, які були звільнені з-під німецької окупації, поруч з дитячими будинками та суворівськими училищами були запроваджені й спеціальні ремісничі училища, підпорядковані системі трудових резервів. Перші СпецРУ в Україні були розраховані на 4-річне навчання і були відкриті на сході УРСР: два у Ворошиловградській області, три – у Харківській (Решения партии, 1968: 165).

Згодом з'явилися ще два галузевих різновиди таких закладів:

- спеціальні сільськогосподарські училища – створений у 1947 р. аналог СпецРУ, що готував працівників для сільського господарства: рільників, овочівників, садівників, механіків МТС. Відомо про існування в Україні 5 таких закладів (по одному у Волинській, Одеській і Харківській областях, два – у Полтавській області) (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 92: 7);

- спеціальні гірничотехнічні училища – навчальні заклади для осиротілих дітей шахтарів, створені у 1949 р. Готували висококваліфікованих спеціалістів гірничих спеціальностей. Всього в УРСР їх існувало два – по одному у Ворошиловградській та Сталінській областях (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 132: 1).

На початку 1950-х років вже нараховувалось близько трьох десятків спеціальних училищ усіх типів, які діяли по всій території УРСР, що свідчить про суттєве розростання їхньої мережі (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 163: 1). Причому існувала особлива система нумерації цих закладів, яка була єдиною на просторі всього Радянського Союзу і діяла крізь межі областей та навіть республік. Наприклад, СпецРУ № 1 та № 2 діяли у Сталінграді в РРФСР, наступні №№ 3-5 – у Харкові, №6 і № 7 – у Ворошиловграді в УРСР і т.д. (ДАХО, ф. Р-5667, оп. 1, спр. 2: 8).

Для хлопців і дівчат створювалися окремі заклади. Змішане комплектування спецучилищ не дозволялося. Причому для дівчат діяли ті ж самі мілітаризовані умови навчання, виховання і праці, що й для хлопців, включно з уніформною, вимогами поведінки, розпорядком дня, військовою підготовкою тощо. Відомий український письменник Григорій Тютюнник в автобіографічній повісті “Вогник далеко в степу” так описував дівчат із Зіньківського СпецРУ № 40: “Назустріч нам, бруківкою, теж строєм, ідуть на свою практику – у кравецькі майстерні – дівчата з сорокового училища, “сороконіжки”, – ті, що zostалися під війну сиротами. Їх назбирали з багатьох районів. Зодягнені вони в чорні або сині плаття до поясоків з блискучими вузькими бляшками

“РУ-40” і в чорні берети з білими молоточками, як і в нас на пілотках. Чорняві, біляві, бліденькі, тонкі... У них теж є “шкентелі”, там тупцяють дрібні, як оце я. Вони теж ідуть з піснями – ми кажемо: “пищать”...” (Тютюнник, 1984: 413).

До СпецРУ з 4-річним терміном навчання приймалися тільки діти загиблих червоноармійців і партизанів, а також партійних працівників, робітників та колгоспників, вбитих німецькими окупантами (Решения партии, 1968: 165). Водночас у вирі подій 1940-х років у величезній кількості дітей батьки або померли від хвороб чи голоду, або були репресовані владою, або зникли без вісти, і про них не було жодних відомостей. Таким дітям, як правило, потрапити до СпецРУ було важко. Згодом їх чекали звичайні ремісничі та залізничні училища, а найчастіше – численні школи ФЗН, у більшості з яких умови перебування були вкрай складними.

Кількість учнів, яких мали прийняти до чоловічих та жіночих спеціальних училищ, щорічно встановлювалася наказом Головного управління (з 1946 р. Міністерства) трудових резервів. Прийом молоді у СпецРУ завжди проводився з 1 до 25 серпня. Початок навчального року був стандартним – 1 вересня (Трудовые резервы, 1950: 46).

Відбором і направленням сиріт до СпецРУ в кожній області займалася спеціальна комісія на чолі з місцевим секретарем обкому партії. До складу комісії входили обласний військовий комісар, секретар обкому комсомолу, начальник обласного управління трудових резервів, завідувачі облвідділу народної освіти та облздороввідділом, а також представник НКВС (Решения партии, 1968: 168).

Як правило, спецучилища розраховувалися на залучення сиріт в межах свого регіону. Цікаво, що для СпецРУ в Криму діяв дещо інший підхід, за якого значна кількість учнівського контингенту формувалася за рахунок дітей, присланих з інших областей (Бугай, 1949: 2). Очевидно, це був один з багатьох кроків по заселенню півострова, що зазнав знелюднення внаслідок війни і депортацій.

До СпецРУ з 4-річним терміном навчання приймали хлопців і дівчат у віці 12-13 років після закінчення 4 класів початкової школи. Для порівняння, до звичайних ремісничих і залізничних училищ брали молодь віком 14-15 років.

У другій половині 1940-х років була створена низка СпецРУ зі скороченим 3-річним терміном навчання та спеціальні сільськогосподарські училища. До них приймалися хлопці і дівчата 13-15 років, направлені з дитячих приймальників-розподільників МВС СРСР та дитбудинків Міністерства освіти УРСР. Потрапити до цих закладів було простіше, адже відбір тут був менш прискіпливий і довідка про факт загибелі батьків від рук окупантів не вимагалася. Вимоги щодо освіти тут теж, як правило, були мінімальними. Лише для навчання за фахом токаря і фрезерувальника відбиралися хлопці з освітою не нижче 4-х класів, а на механіка МТС – не нижче 5-ти класів школи. На решту спеціальностей приймалися навіть особи, що не мали початкової освіти. Хоча підлітки, які зовсім не вміли читати і писати, до цих закладів все одно не допускалися (Трудовые резервы, 1950: 44, 46).

Необхідною умовою для вступу до спеціальних гірничотехнічних училищ була наявність документів, що підтверджували смерть батька-гірника або, як варіант, його інвалідність чи присвоєння йому звання почесного шахтаря. Приймали хлопців віком 12-14 років з початковою освітою. Кандидатури на зарахування до цих навчальних закладів розглядалися за участі представників місцевих шахтоуправлінь (Трудовые резервы, 1950: 48).

Для організації прийому до спецучилищ відбіркові комісії в областях визначали, з яких дитячих приймальників та дитбудинків мало здійснюватися комплектування кожного СпецРУ. На відібраних сиріт складався іменний список, за яким їх відправляли до місця призначення. У дорозі їх ескортували працівники приймальника чи дитбудинку в розрахунок один на 30 дітей. Ці люди несли повну відповідальність за підопічних у дорозі та їх своєчасну доставку разом з документами та речами до місця призначення.

Керівникам дитячих закладів суворо заборонялося направляти своїх підопічних до училищ без стандартного набору особистих документів, а також харчового, речового та грошового забезпечення на весь час перебування у дорозі. Так, крім сухого продовольчого пайку і літерів на безкоштовний проїзд, кожен підліток мав отримувати ще кілька карбованців на добу відрядних коштів “на культурно-побутове обслуговування” (Трудовые резервы, 1950: 45). Втім, за високих повоєнних цін ця сума була мізерною.

Для ретельного медичного огляду прибулих вступників при спецучилищах створювалися свої медичні комісії. Для виявлення якості знань прибулих підлітків, а також з метою комплектування навчальних груп особами з однаковою загальноосвітньою підготовкою викладачі училища проводили для вступників оцінювальні іспити з російської мови та арифметики.

Під головуванням директора училища створювалася приймальна комісія у складі заступника директора з навчальної частини, помічника директора з культурно-виховної роботи, старшого майстра та двох викладачів. У роботі комісії також брали участь майстри виробничого навчання груп, що комплектувалися. Приймальна комісія мала ретельно перевірити всі документи прибулих, ознайомитися з результатами їх медичного огляду і результатами іспитів, особисто провести співбесіду з кожним вступником і прийняти рішення про його зарахування чи мотивувати відмову в його прийомі. Ті з підлітків, хто не пройшов відбору, разом з документами та речами поверталися назад. Зарахування до спеціального училища мало відбуватися наказом директора не пізніше, ніж за 5 днів до початку навчального року (Трудовые резервы, 1950: 45-46).

Керівництвом ДТР для СпецРУ було сформульоване завдання: “Теоретичне навчання поставити не гірше, а краще, ніж у школах Міністерства освіти, виробниче – як у найкращих РУ, а виховну роботу, побут учнів, їхній зовнішній вигляд, дисциплінованість і вихованість – як у суворівських училищах” (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 92: 5).

Особливістю спецучилищ трудрезервів було надання учням крім робітничої кваліфікації ще й середньої освіти в обсязі школи семирічки. Порівняно з іншими закладами системи ДТР навчання тут було довшим за рахунок ґрунтовного вивчення загальноосвітніх предметів (Решения партии, 1968: 164-166). У звичайних ремісничих чи залізничних училищах, де курс навчання тривав лише 2 роки, така можливість була відсутня. Тим більше про це не було й мови у школах ФЗН, де вчилися всього 6 місяців.

У спеціальних гірничотехнічних училищах термін навчання був найдовшим – цілих 7 років, протягом яких вихованці отримували загальну середню і середню спеціальну освіту за програмою гірничих технікумів (Веселов, 1961: 369). Це визначало особливий статус і увагу до цих закладів. Підкреслимо, що протягом досліджуваного періоду на відміну від звичайних технікумів навчання у трудових резервах було безкоштовним.

З іншого боку, в роки Другої світової війни та відбудови відповідно до рішень уряду і партії вся діяльність закладів трудових резервів була максимально орієнтована на виконання виробничих замовлень. Теоретичному навчанню приділялося мінімум часу. Викладачів не вистачало, практично відсутніми були підручники та інша навчально-методична література. Це визначало здебільшого слабку якість теоретичної підготовки учнів (Король, 2015: 64-65).

Законом для контингенту спеціальних училищ встановлювалося безкоштовне матеріальне забезпечення. Для їхніх вихованців від самого початку створення СпецРУ було встановлено покращене харчування. По-перше, норми забезпечення їжею для них у порівнянні зі звичайними трудрезервниками були збільшені за різними категоріями на розмір від 15-20 % (картопля, овочі, м'ясо, риба) до 200-300 % (цукор, крупи, макарони, жири). По-друге, значно розширювався асортимент харчів. Наприклад, у документах тих часів конкретно вказується про гарантування кожному учневі спецучилища в

середньому на добу 55 г м'яса, 30 г м'ясних субпродуктів, 20 г риби і окремо ще 10 г оселедця. Для контингенту закладів ДТР інших типів просто вказувався пункт "М'ясо-риба" без уточнень, що у результаті часто призводило до одноманітності і неповноцінності раціону. Графа "Жири" у спеціальних училищах також окремо нормувалася 13 г тваринного масла, 15 г рослинної олії і 25 г свинячого сала на особу щоденно. Тут навіть запроваджувалася видача хліба двох видів: житнього та пшеничного (відповідно 400 і 300 г кожному учневі на добу). По-третє, ці навчальні заклади для сиріт мали отримувати деякі продукти, взагалі не передбачені нормами простих шкіл та училищ системи ДТР: молоко, картопляний крохмаль, сухофрукти чи ягоди (ДАХО, ф. Р-5667, оп. 1, спр. 2: 4). Але зауважимо, що реальний раціон учнів, як правило, сильно відрізнявся від того, що був записаний у постановах. Отоварювання фондів, призначених для харчування контингенту трудрезервників, проводилося з перебоями, затримками або взагалі не відбувалося через відсутність необхідних товарів на продовольчих базах чи нестачу транспорту для їх доставки (Король, 2014: 10-11).

Під час відновлення мережі установ системи трудових резервів у 1943-1944 рр. кожен заклад отримував землю для ведення власного підсобного господарства. Сільськогосподарська продукція підсобного господарства призначалася для понаднормового забезпечення учнівського контингенту і мала додатково покращити раціон учнів. Вона виступала своєрідним страхуванням від усіх можливих проблем централізованого постачання продовольства і засобом часткового переведення установ на самозабезпечення шляхом експлуатації мобілізованої молоді. Але за відсутності власного машинно-тракторного парку і живої тягової сили (коней, волів), кожній профтехосвітній установі доводилося довго стояти у черзі на оранку від сусідньої МТС. Наприклад, у 1945 р. Путивльське СпецРУ № 44 дочекалося техніки та палива лише наприкінці травня, коли земля висохла. Посіяні зернові не встигли розвинути, тому і врожаю не отримали (ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 1: 16). Наприкінці ж 1940-х років підсобні господарства за наказом міністерства було ліквідовано через їхню неефективність.

У тексті постанови, за якою створювалися спеціальні ремісничі училища, наголошувалося, що вихованці цих закладів мають отримувати обмундирування з тканин покращеної якості. Також говорилося і про забезпечення їх усім необхідним взуттям з доброї хромової та ялової шкіри (Решения партии, 1968: 166).

Втім, у датованому 1949 р. повідомленні читаємо, що сиріт зі СпецРУ № 8 (Одещина) взимку за відсутності черевиків заставляли у самих онучах ходити на лиман заготовлювати очерет на паливо для кухні. Багато учнів тоді захворіли, а один хлопець помер (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 136: 133). Зрештою, всі недоліки матеріально-побутового забезпечення, характерні загалом для усієї системи ДТР, значною мірою торкалися і спеціальних училищ, не зважаючи на афішування владою їхньої функції соціального захисту (Король, 2014: 12). До того ж дехто з адміністративного персоналу шкіл чи училищ не гребував розкраданням обмундирування зі складу. Для списання недостач, ясна річ, швидко винаходилися різні приводи, правдоподібні чи не дуже. Так, у Путивльському СпецРУ № 44 буквально напередодні передачі матеріальної відповідальності або перевірки контрольно-ревізійного управління склалися підозрілі акти про списання значної кількості речей, "вкрадених вночі зі складу невідомими" або "згорілих у дезкамері" (ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 1: 6; ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 4: 3).

Окремим наказом Головного управління трудових резервів встановлювалася можливість відпусток для малолітніх вихованців спеціальних училищ у період канікул. Директори СпецРУ мали надавати такі відпустки тривалістю від 15 до 25 днів для поїздки до родичів. Тривалість відпустки для кожного учня визначалася залежно від його успішності у навчанні та дисципліни. Перед відпусткою і після повернення з неї вихованці

СпецРУ проходили медичний огляд і зважування. Рідних учнів офіційно попереджували про заборону залучати їх до фізично важких робіт на канікулах та про необхідність вчасного повернення до навчального закладу. За встановленою процедурою їхати із спецучилища дозволялося лише в межах своєї області. Якщо рідні малого трудрезервника не мали змоги особисто забрати його, то у дорозі передбачався супровід дитини представником навчального закладу (ДАХО, ф. Р-5667, оп. 1, спр. 9: 48-48зв).

“Відпускники” забезпечувалися літерами на безплатний проїзд залізницею в обидві сторони та продуктами харчування на час дороги до місця призначення. Водночас, збереження трудрезервницького пайка під час перебування у приймаючої сторони не гарантувалося, що автоматично відбивало бажання до тривалих гостин.

Після закінчення навчання випускники спеціальних училищ відряджались до підприємств профілю, відповідного їхній спеціальності, де за направленням мали відпрацювати 4 роки. Вони отримували заробітну платню на загальних підставах і оселялися у гуртожитках цих підприємств.

Відомо, що багато трудрезервників-сирот напередодні випуску подавали прохання направити їх до конкретного міста, де проживали їхні родичі. Наприклад, у 1950 р. з 262 випускників СпецРУ № 17 (Ворошиловградська обл.) такі заяви надали щонайменше 45 осіб. Найважливішим фактором для влади у цій ситуації була наявність житла у родичів. Заява учня мала високі шанси на задоволення, якщо за таких умов була можливість зекономити місце в гуртожитку і не надавати житлової площі випускнику (ДАЛО, ф. Р-2419, оп. 1, спр. 22: 2).

На початку 1950-х років кількість дітей-сиріт почала спадати. У вересні 1953 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР, якою усі спецучилища реорганізовувалися у звичайні ремісничі училища та училища механізації сільського господарства. Фактично ця реорганізація відбулася до початку 1954 р. (ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 13: 3).

Таким чином, спеціальні училища трудових резервів повною мірою відповідали запитам існуючої тоді тоталітарної системи. З одного боку, на ці установи покладалися функції соціального захисту дітей-сиріт, а з іншого – держава, використовуючи їх, намагалася вирішувати проблеми дефіциту кваліфікованої робочої сили. Афішуючи високі норми покращеного матеріального забезпечення вихованців спецучилищ, влада все ж не могла гарантувати їхнього безумовного дотримання.

Література:

Батышев, 1971 – Батышев С.Я. Формирование квалифицированных рабочих кадров в СССР. Москва: Экономика, 1971. 214 с.

Блинчевский, Зеленко, 1957 – Блинчевский Ф.Л., Зеленко Г.И. Профессионально-техническое образование рабочих в СССР. Москва: Трудрезервиздат, 1957. 160 с.

Бугай, 1949 – Бугай Г. Специальное ремесленное училище в Крыму // Красный Крым. 1949. 15 ноября, № 224 (8343). С. 2.

Веселов, 1961 – Веселов А.Н. Профессионально-техническое образование в СССР: очерки по истории сред.иниш. проф.-техн. образования в СССР. Москва: Профтехиздат, 1961. 435 с.

Голиш, 2005 – Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр.: монографія. Черкаси, 2005. 323 с.

ДАЛО – Державний архів Луганської області.

ДАСО – Державний архів Сумської області.

ДАХО – Державний архів Харківської області.

Касьянова, 2009 – Касьянова Н.М. Організація виховного процесу дітей-сиріт післявоєнного Донбасу // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історичні науки. 2009. Т. 104. Вип. 91. С. 101-107.

Король, 2015 – Король В.М. Зміст і організація навчання у закладах системи трудових резервів у відбудовчий період (1943-1950 рр.) // Сумська старовина. 2015. № 47. С. 63-76.

Король, 2014 – Король В.Н. Причины самовольных уходов учащихся из учебных заведений системы трудовых резервов Украины в восстановительный период (1943-1950 гг.) // Year book of Eastern European Studies. 2014. №3. pp. 5-20.

Котляр, 1975 – Котляр Э.С. Государственные трудовые резервы СССР в годы Великой Отечественной войны. Москва: Высшая школа, 1975. 240 с.

Леонова, 2014 – Леонова В.І. Теоретичні засади становлення соціального захисту дітей: соціально-педагогічний аспект // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Педагогіка. 2014. Т. 251. Вип. 239. С. 112-115.

Нежинский, 1976 – Нежинский Н.П. Макаренко и педагогика школы. Киев: Радянська школа, 1976. 264 с.

Овчиннікова, 2009 – Овчиннікова Я.С. Діти та підлітки Донбасу в умовах Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. // Історичні і політологічні дослідження. 2009. № 1 (41). С. 45-52.

Решения партии, 1968 – Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1967 гг.: сб. док. за 50 лет: в 5 т. Т. 3. 1943-1952 гг. Москва: Политиздат, 1968. 751 с.

Соловей, Лихачова 2010 – Соловей М.О., Лихачова Л.Б. Дитячі будинки Донбасу у 1943-1965 роках. Донецьк: Ноулідж, 2010. 280 с.

Трудовые резервы, 1950 – Трудовые резервы СССР: сб. офиц. материалов / сост. М.С. Розофаров. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1950. 376 с.

Тютюнник, 1984 – Тютюнник Г. Твори. Київ: Молодь, 1984. 578 с.

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References:

Batyshev, 1971 – Batyshev S.Ya. Formirovanie kvalifitsirovannykh rabochikh kadrov v SSSR [Formation of skilled workers in the USSR]. Moscow: Ekonomika, 1971. 214 p. [in Russian].

Blinchevskii, Zelenko, 1957 – Blinchevskii F.L., Zelenko G.I. Professional'no-tekhnicheskoe obrazovanie rabochikh v SSSR [Vocational and technical education of workers in the USSR]. Moscow: Trudrezervizdat, 1957. 160 p. [in Russian].

Bugai, 1949 – Bugai G. Spetsial'noe remeslennoe uchilishche v Krymu [Special vocational school in Crimea] // Krasnyi Krym. 1949. 15 nov, № 224 (8343). P. 2. [in Russian].

Veselov, 1961 – Veselov A.N. Professional'no-tekhnicheskoe obrazovanie v SSSR: ocherki po istorii sred. i nizsh. prof.-tekhn. obrazovaniya v SSSR [Vocational and technical education in the USSR: essays on the history of secondary and lower vocational education in the USSR]. Moscow: Proftekhizdat, 1961. 435 p. [in Russian].

Golysh, 2005 – Golysh G.M. U vyri vijny. Stanovyshhe nepovnitnih gromadjan Ukrai'ny v 1941-1945 rr. [In the midst of war. The situation of minor citizens of Ukraine in 1941-1945]: monograph. Cherkasy, 2005. 323 p. [in Ukrainian].

DALO – Derzhavnyarhiv Lugans'koi' oblasti [State Archive of Lugansk Region]. [in Ukrainian].

DASO – Derzhavnyarhiv Sums'koi' oblasti [State Archive of Sumy Region]. [in Ukrainian].

DAHO – Derzhavnyarhiv Harkivs'koi' oblasti [State Archive of Kharkiv Region]. [in Ukrainian].

Kas'janova, 2009 – Kas'janova N.M. Organizacija vyhovnogo procesu ditej-syrit pislja voynennogo Donbasu [Organization of the educational process of postwar Donbas orphans] // Naukovi праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історичні науки. 2009. Vol. 104. Is. 91. Pp. 101-107. [in Ukrainian].

Korol, 2015 – Korol V.M. Zmist i organizacija navchannja u zakladah systemy trudovykh rezerviv u vidbudovchij period (1943-1950 rr.) [Content and organization of the training in Labour Reserves institutions during the recovery period (1943-1950)] // Sums'ka starovyna. 2015. № 47. Pp. 63-76. [in Ukrainian].

Korol, 2014 – Korol V.N. Prichiny samovol'nykh ukhodov uchashchiksya iz uchebnykh zavedenii systemy trudovykh rezerviv Ukrainy v vosstanovitel'nyi period (1943-1950 gg.) [Reasons of students illegal flights from Labour Reserves institutions of Ukraine during Restoration period (1943-1950)] // Yearbook of Eastern European Studies. 2014. №3. Pp. 5-20. [in Russian].

Kotlyar, 1975 – Kotlyar E.S. Gosudarstvennye trudovye rezervy SSSR v gody Velikoy Otechestvennoy vojny [State Labour Reserves of the USSR during the Great Patriotic War]. Moscow: Vysshaya shkola, 1975. 240 p. [in Russian].

Leonova, 2014 – Leonova V.I. Teoretychni zasady stanovlennja social'nogo zahystu ditej: social'no-pedagogichnij aspekt [Theoretical foundations of social protection formation of children: socio-pedagogical aspect] // Naukovi праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Педагогіка. 2014. Vol. 251. Is. 239. Pp. 112-115. [in Ukrainian].

Nezhinskii, 1976 – Nezhinskii N.P. Makarenko i pedagogika shkoly [Makarenko and school pedagogy]. Kyiv: Radyans'ka shkola, 1976. 264 p. [in Russian].

Ovchynnikova, 2009 – Ovchynnikova Ja.S. Dity ta pidlitky Donbasu v umovah Velykoi' Vitshyznanoi' vijny 1941-1945 rr. [Children and teens of the Donbas in the conditions of the Great Patriotic War of 1941-1945] // Історичні і політологічні дослідження. 2009. № 1 (41). Pp. 45-52. [in Ukrainian].

Resheniya partii, 1968 – Resheniya partii i pravitel'stva po khozyaistvennym voprosam. 1917-1967 gg.: sb. dok. za 50 let [Decisions of the Party and the Government on economic issues. 1917-1967. Collection of documents for 50 years] In 5 vols. Moscow: Politizdat, 1968. Vol. III. 1943-1952. 751 p. [in Russian].

Solovej, Lyhachova 2010 – Solovej M.O., Lyhachova L.B. Dytjachi budynky Donbasu u 1943-1965 rokakh [Children's homes of the Donbas in 1943-1965] Donetsk: Noulidzh, 2010. 280 p. [in Ukrainian].

Трудовые резервы, 1950 – Трудовые резервы СССР: сб. офиц. материалов [Labor Reserves of the USSR: Collection of Official Materials] / сост. М.С. Розофаров. Москва: State Publishing House of Legal Literature, 1950. 376 p. [in Russian].

Тютюнник, 1984 – Тютюнник Г. Твори [Writings]. Kyiv: Molod', 1984. 578 p. [in Ukrainian].

ЦДАВО – Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. [in Ukrainian].